

Марія ГОРБАЛЬ

ГОСТИННІСТЬ ЯК ПАРАДИГМА ДУХОВНОСТІ У ЛЕМКІВСЬКІЙ РІЗДВЯНІЙ ОБРЯДОВОСТІ

У статті розглядається гостинність як парадигма духовності в різдвяній обрядовості лемків. Базова основа гостинності закладена в духовності нашого народу, яка завдяки генетичній пам'яті від язичницьких часів, а згодом — християнства, зокрема на засадах Біблії — дійшла до наших днів.

Ключові слова: гостинність, запрошення, Свята вечеря, душі померлих, християнство

© М. ГОРБАЛЬ, 2011

Назагал слов'янська різдвяна обрядовість на сьогоднішній день вивчена достатньо добре [2; 3; 4; 6; 9 та ін.], однак деякі елементи, важливі для розуміння її сутності, ще вимагають уважнішого прочитання. Окремого дослідження суто лемківської різдвяної обрядовості як локальної своєрідності немає взагалі. Наша стаття, торкаючись такої парадигми духовності, як гостинності у лемківській різдвяній обрядовості, мала б хоч частково заповнити цю прогалину.

Християнство на Лемківщині було запроваджене Кирилом і Мефодієм за 100 років перед хрещенням Київської Русі князем Володимиром. Різдво Христове, яке заступило язичницький празник Коляду, святкування якого тривало не один день (ймовірно, охоплювали християнське Різдво, Василя та Водохреща), дістало в спадок від попередньої релігії наших предків усі їхні традиції.

Світоглядна боротьба між язичницькою культурою і новою — християнством, тривала довгі часи. Ще й до сьогодні в традиційному опрощенні Різдва Христового спостерігаємо відголоски язичницького світогляду, однак і в язичницькому, і в новому, християнському вченні, в традиції різдвяній обрядовості лемків притаманна така чеснота, як гостинність.

Так, запрошення на Святвечір різноманітних сил природи, шкідників та хижих звірів — приклад відголосків язичницької культури. Їх прихід мав бути одноразовий, однак у цей період — період празника Коляди — жаданим, щоб впродовж року вони не турбували селян ні в хаті, ні в коморі, ні у полі. Такими «одноразовими» гостями українських горян мали бути буря, град, вовки, миші, горобці, словом усе, що могло спричиняти шкоду в господарстві. Так, у деяких селах лемки закликали на Святу вечерю вовків. Вже під час Вечері відчиняли вікно і кидали ложку гороху, примовляючи: «На ті, вовку, граху, жеби зме не мали од тя страху». Аналогічно кликали до Вечері і горобців: «Воробці, подьте вечеряти» [18, с. 182].

Звичайно, це — відголоски давньої язичницької культури, і вже наступний приклад — накладання християнської традиції на язичницьку: у деяких бойківських селах з першою ложкою куті господар підходив до вікна і кликав ангелів, щоб позлітались і були присутніми на гостині, священній трапезі [10, с. 93].

На Святу вечерю запрошували і душі померлих родичів. Свята вечеря — це таке незвичайне дій-

ство, на якому мусила бути уся родина (спільна Вечеря, гостина живих і мертвих родичів).

Лемки щиро вірили, що душі покійних підтримують зв'язки зі своїми живими кривними, благополуччя яких їм не байдуже. У прадавньому світосприйманні весь навколишній простір розподілявся на «той», та «потойбічний». У «переломні періоди», якими є, зокрема, Різдво Христове, ті межі між живими і мертвими ніби зникають. Померлі тільки «відійшли», «переставились», «відлетіли», наче птахи, у вирій, а в певні календарні періоди їхні душі повертаються до своїх домів і турбуються про благополуччя кривних. Як засвідчує релігійна література, в день Різдва Христового найбільше душ померлих переходить з місця покути, чистилища, до неба [5, с. 108—109].

Отож глибока віра в потойбічне, потустороннє життя людини, взаємодії живих і мертвих в цей незвичайний день і спричинилась до певних ритуальних обрядових — запрошення на гостину — Святу вечерю.

Щодо потойбічного існування душ, то той світ вважався невидимим, протилежним видимому — земному світові, розташованим десь на півночі; або ж його уявляли як рай чи вирій — гарний сад, де щасливо проживають праведники по смерті [17, с. 11].

По всій Лемківщині за столом залишали одне вільне місце для тієї особи, яка проминуло року померла (щоб душа прийшла на Вечерю). У деяких місцевостях на стіл клали стільки запасних ложок, скільки в сім'ї було померлих душ за проминулий рік, та ще й одну ложку для вбогого, який міг би зайти до хати на Вечерю. Однак подекуди ставили стільки тарілок, ложок і келишків з горілкою, скільки чоловік померло упродовж двох років.

Молитви за душі померлих родичів були традиційними, однак подекуди своєрідними. На північній Лемківщині після того, як засвітили свічку, за душі померлих молилися так (запис зі с. Чорноріки Кроснянського повіту): «Отче предвічний, в Трійці єдиний молимо Тебе в покорі, умилосердися над душами (*називались імена померлих*), даруй прощення їм всіх гріхів і введи в щасливе життя щастя вічного. Амінь»¹.

Таке поіменне запрошення на гостину — Святу вечерю душ померлих після молитви за них було

¹ Зап. від Неїлик Євгенії Йосипівни, 1933 р. н., с. Чорноріки Кроснянського повіту.

характерне для усієї Лемківщини². Господиня до Вечері запрошувала всіх рідних, живих і мертвих: «Прийди, душечко, ся наїсти, коли ти голодна» [19, с. 321]. Або: «Души з того світа, подьте вечеряти!» [18, с. 180].

Щоб покійники не залишились голодними і не снились, їм відкидав газда по ложці (чи по три) з кожної страви, яку починала їсти родина на Вечері, в окрему посудину (відро, дійничку чи масничку — залежно від місцевості), що стояла у соломі на покуті. Усе зібране віддавали зранку коровам (щоб їм чарівниці молока не відбирали) [15, с. 105, 106].

На підвіконня ставили різдвяну свічку, яка була засобом для освітлення шляху померлим, запрошеним на Вечерю до родини з потойбічного світу, до тієї домівки, яка була їм рідною за життя, аби вони не заблукали в непроглядній темряві, і була дороговказом у їх тривалій та нелегкій мандрівці. У с. Присліп Ліського повіту зафіксована така традиція: на тарілку з ложкою клали окраєць хліба і засвічували другу свічку. Цей прибор, призначений для душ померлих, ставили або на куті стола, або на вікні, щоб ті могли легко знайти свою домівку³. У с. Богуша (північно-західна Лемківщина)⁴ для зустрічі із душами померлих світили три свічки. Однак усі ці дійства ґрунтувались на щирих віруваннях у реальність такого приходу «далеких» гостей. Згідно з народними тлумаченнями, як «... світить-сі свічечка, тоді вечеріють душі» [11, с. 19].

Традиція запрошувати на Святу вечерю незнайомого подорожнього побутувала і в скандинавських народів, зокрема датчан. — Коли усі сядуть за стіл, мати ставить запалену свічку на вікні як знак запрошення на Вечерю усіх подорожніх, хто міг би проходити повз цю хату, тому що у цю ніч ніхто не може бути засмучений. Відвідувач, який вийде з домівки під час Різдва не почастований, може забрати зі собою «дух Різдва», а тому кожен, хто тільки

² Зап. від Овод Марії Володимирівни, 1948 р. н., родом зі с. Синява Кроснянського повіту; Галькович Марії Гаврилівни, 1922 р. н., с. Богуша Новосандецького повіту; Кіцери Емілії Семенівни, 1929 р. н., с. Збоїска Сянського повіту, та ін.

³ Зап. від Вишневської Марії Юріївни, 1935 р. н., с. Присліп Ліського повіту.

⁴ Зап. від Галькович Марії Гаврилівни, 1922 р. н., с. Богуша Новосандецького повіту.

Газди на Різдво. Світлина Марії Янко.

в цей час заходить в гості, мусить бути добре нагодований [20, р. 10, 47].

Однак не можна було нікому з чужих приходити до хати під час самої Святої вечері, руйнувати, порушувати її таїну. — Це віщувало нещастя в тій родині, куди в такий урочистий втаємничений час хтось зайшов⁵.

Найвиразніше гостинність проявляється у тому, що лемки вірили, що мати несподіваного гостя на Різдво віщувало щастя на цілий наступний рік. Майже по всій Лемківщині побутував звичай запрошувати на Святий вечір жебрака або когось іншого подорожнього, щоб добре велося в господарстві, щоб мати щастя в родині на наступний рік. У цьому жебракові господар вбачав ніби якогось святого або мученика [18, с. 178].

Цією народною традицією користувалися цигани, які на другий і третій дні свят ходили по лемківських хатах і їх щиро і радо від хати до хати частували горілкою та солодким печивом⁶.

Несподіваний гість на Святій вечері асоціюється із такою традицією, як обов'язкова присутність прошаків та чужинців на післяпохоронному «обіді», оскільки частування цієї категорії гостей — надійний спосіб забезпечити душі померлого місце у царстві небесному [1, с. 19]. Випадковий перехожий («перший зустрічний») сприймався як подорожній з іншого світу. Поряд з прошаками, які належать до сфери смерті й виступають посередниками між

живими і мертвими, зустрічні були адресатами пожег [2, с. 114].

На Лемківщині побутувало повір'я про те, що коли на Святий вечір півень запіє — це означає, що хтось в лісі заблудився. Це повір'я пов'язане із міфом про блуд. — «Блуд є такий дідько, який показується чоловікові, коли сам один кудись іде вночі» [8, с. 167]. — І тому люди молились, щоб подорожній щасливо позбувся того блуду і зайшов до хати на Святу вечерю. — Знову ж таки, запрошення і вияв щиросердя, доброзичливості і гостинності.

Під час різдвяних свят у родинному колі лемки колядували, колядники з колядами йшли від хати до хати, де їх щиро і радо приймали і гостили, молодь, у свою чергу, по-своєму відзначала те торжество: хлопці йшли в гості до хлопців, дівчата до дівчат. Хлопці-кавалери йшли до дівчат «на горіхи». На ту потребу дівчата з осені старанно готувались, бо частування хлопців лісковими горіхами було дуже радісною, щирою і задушевною подією⁷. Лунали жарти, коляди, щире гостювання.

Отож, увесь період Різдвяних свят був переповнений духом торжества, духовного піднесення, взаємоповаги, гостинності.

Християнська релігія дала величезний поштовх до розвитку культової обрядовості, усієї культури та мистецтва краю. Це виявляється, передусім, і в різдвяній народній творчості — легендах та переказах, віншуваннях, колядках, щедрівках, вертепах, церковних богослужіннях тощо. Як зазначав митрополит Іларіон, «віра народу лежить в основі його культури» [7, с. 6].

Про гостинність як парадигму духовності в різдвяній обрядовості лемків яскраво засвідчує одна різдвяна легенда («Щіпочка хлібця»), зафіксована на Лемківщині [13, с. 11]. Йдеться в цій легенді про те, як Свята Родина проявила щиросердечний акт гостинності, коли до неї прийшли три царі привітати із новонародженим Сином Божим.

Однак проаналізуємо витоки таких національно-етнічних традицій.

Тут, перш за все, звернемось до Біблії [14]. Ця книга свідчить про гостинність як: 1) вияв милосердя та 2) свідчення віри [16, с. 184—185].

⁷ Зап. від Ардана Володимира Миколайовича, 1929 р. н., с. Поляни Кроснянського повіту.

⁵ Зап. від Моряк Юстини Павлівни, 1930 р. н., с. Вавівці коло Репедя; Кіцери Емілії Семенівни, 1929 р. н., с. Збоїска Сянницького повіту.

⁶ Зап. від Бардун Марії Володимирівни, 1928 р. н., с. Ратнавиця Сянницького повіту.

1) Приклад привітного і благочестивого прийому як вияв милосердя показав Авраам [Бут. 18, 2—8], сам Христос схвалював делікатність до гостя [Лк. 7, 44—47]. Такий прийом — вияв братської любові, яку християнин повинен проявляти до всіх: «Святих у потребах спомагайте і дбайте про гостинність» [Рим. 12, 13].

2) Про гостинність як свідчення віри йдеться у Старому Завіті. — Чужинця слід прийняти з любов'ю в ім'я Бога, який любить його [Вт. 10, 18, 19]. У Новому Завіті, в посланні до Євреїв [Євр. 13, 1—2] вказується: «Братня любов нехай перебуває! Гостинності не забувайте, бо нею деякі, не відаючи, ангелів були вгостили». І вже велике напоумлення про гостинність, і в першу чергу про любов один до одного, розкриті у Першому посланні Петра [I Петр. 4, 7—11]: «Будьте мудрі й тверді, здатні до молитов. Насамперед майте велику любов один до одного, бо любов силу гріхів покриває! Будьте гостинні один до одного — без нарікання. Служіть один одному, кожен тим даром, що його прийняв, як добрі домоуправителі різноманітної Божої благодаті. Говоріть лише у глузді Божих слів, служіть лише у дусі тієї сили, яку дає Бог, щоб у всьому прославлявся Бог через Ісуса Христа, якому слава й сила по віки вічні. Амінь».

В Євангелії від Йоана вказується, що той, хто вірує в Ісуса Христа, прийме «в ім'я Його» посланих Ним [Йо. 3, 20], а також усіх людей, навіть найменших [Лк. 9, 48]. Віруючі в кожному мандрівникові бачать не тільки посланника від Господа, «ангела» [Бут. 19, 1], але й самого Господа [Мт. 10, 40; Мр. 9, 37].

Отож, джерельна база гостинності закладена в духовності нашого народу, яка завдяки генетичній пам'яті від язичницьких часів, а згодом — християнства, дійшла до наших днів. Це, зокрема, видно із:

- запрошення на Святу вечерю (язичницький празник Коляду) різноманітних сил природи, шкідників, хижих звірів;
- накладання християнської традиції на язичницьку — запрошення на Святу вечерю ангелів;
- запрошення на гостину — Святу вечерю душ померлих родичів (молитва за них, виставляння на вікно запаленої свічки — щоб душі померлих родичів бачили шлях до свого дому);
- традиції несподіваного гостя на Святій вечері.

Аналогічні традиції фіксуються і в скандинавських народів.

Гостинність як парадигму духовності в різдвяній обрядовості лемків засвідчує про торжество духовного піднесення, взаємоповаги, взаємозичливості, що є виявом культури, закладеної генетичною пам'яттю народу.

У процесі самоідентифікації лемків як українців на всій етнічній території релігія, засади християнського вчення, віра народу була домінантною. В усі часи лемки з покоління в покоління дотримувались своїх корінних національно-етнічних традицій, цими традиціями жили і в них прославляли свого Бога. А давні обрядові елементи і дійства складають основу загальноукраїнської різдвяної обрядовості, яка ґрунтується на прадавніх традиційних віруваннях, і це є етногенетичний код пам'яті.

Ось чому у переддень Різдва Христового, ба й упродовж усіх різдвяних свят в родинах, ба й між усіма людьми панує взаємопримирення, взаємоповага, злагода і любов. А корені такої поведінки закладені у високій моралі християнського вчення народу. Віра в Христа утверджувала віру у свій народ, у його соборність [12, с. 1].

1. Агапкина Т.А. Дар / Т.А. Агапкина // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / под ред. Н.И. Толстого. — М., 1999. — Т. 2.
2. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А.К. Байбурин. — СПб., 1993. — 238 с.
3. Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства / П.Г. Богатырев. — М. : Искусство, 1970. — 544 с.
4. Ганская О.А. Западные славяне / О.А. Ганская, Н.Н. Грацианская, С.А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX — нач. XX в. Зимние праздники. — М., 1973. — С. 204—234.
5. Горак Ф. Потойбіччя / Фуля Горак. — Львів : Добра книжка, 2006. — 120 с.
6. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленин. — М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1991.
7. Іларіон, Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. — К. : Обереги, 1992. — 434 с.
8. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської Трійці» / Р.Ф. Кирчів. — К. : Наукова думка, 1990. — 342 с.
9. Колева Т.А. Зимний цикл обычаев славян / Т.А. Колева // Советская этнография. — 1971. — № 3.

10. *Кутельмах К.* Мандрівка вглиб віків. Прадавні елементи в зимовій обрядовості / К. Кутельмах // Старосамбірщина. Альманах. — Вип. 1. — Львів, 2001.
11. *Левкович І.* Українські народні різдв'яні звичаї / І. Левкович. — Лондон, 1956.
12. *Павлюк С.* Віра в Христа утверджувала віру у свій народ, у його соборність / С. Павлюк // Народознавчі зошити. — 2003. — № 1—2. — С. 1.
13. Різдвяна яличка: лемківські різдвяні легенди та перекази / автор-упоряд. Марія Горбаль. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2009. — 40 с.
14. Святе письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами / переклад о. І. Хоменка. — Українське біблійне товариство, 1992.
15. *Сивицький Микола.* Різдво // Лемківщина: земля — люди — історія — культура. Т. 2. Записки НТШ. — Т. 206. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней, 1988. — С. 102—111.
16. Словник біблійного богослов'я / вид. друге ; пер. з франц. вл. Софрона Мудрого. — Львів : Місіонер, 2010. — 954 с
17. *Чорний І.* Історія філософії в Україні. : Навч. посібник / І. Чорний, Р. Рошкулець, О. Турко. — Чернівці : Рута, 2003.
18. *Шмайда М.* А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини / Михайло Шмайда. — Братіслава : Словацьке педагогічне видавництво ; Пряшів : Відділ української літератури, 1992. — 502 с.
19. *Blin-Olbert Danuta.* Rok obrzędowy u Łemków / Danuta Blin-Olbert // Łemkowie w historii i kulturze Karpat / pod red. Jerzego Czajkowskiego. — Wyd. II. — Sanok : Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, 1994. — Cz. 2. — S. 313—345.
20. Christmas in Denmark. Christmas Around the World From World Book. — Chicago : World Book Encyclopedia, Inc., 1986. — 80 p.

Maria Horbal

HOSPITALITY AS A PARADIGM OF SPIRITUALITY IN LEMKO CHRISTMAS RITUALISM

Phenomenon of hospitality as a paradigm of spirituality in Lemko Christmas ritualism has been considered in the article. Basic ground of hospitality had been lain in our people's spirituality that owing to genetic memory survived till nowadays since pagan era and by means of Christian beliefs, in particular by Biblical teachings has come to us.

Keywords: hospitality, invitation, Christmas supper, souls of dead relatives, Christianity.

Марія Горбаль

ГОСТЕПРИИМСТВО КАК ПАРАДИГМА ДУХОВНОСТИ В ЛЕМКОВСКОЙ РОЖДЕСТВЕННОЙ ОБРЯДНОСТИ

В статье рассматривается явление гостеприимства как парадигмы духовности в рождественской обрядности лемков. Основа этого гостеприимства заложена в духовности нашего народа, сохранившейся благодаря генетической памяти с языческих времен, а затем посредством христианства, в частности утверждаемая Библейскими истинами, дошедшей до наших дней.

Ключевые слова: гостеприимство, приглашение, Сочельник, души умерших, христианство.